

МОДЕЛЪТ НА ДЕТСКОТО ПРАВОСЪДИЕ В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Аделина Хаджийска

асистент д - р по наказателен процес в Университета за национално и световно стопанство и Варненски свободен университет

***Резюме:** Настоящата статия има за цел да разгледа детското правосъдие в Република България. Условно са обособени два модела, анализирайки нормативната уредба у нас. Единият обхваща децата, които по различни причини имат участие в съдебни дела, поради което законодателят предвижда правила с оглед гарантиране на най-добрия интерес на децата. Вторият модел обхваща децата в конфликт със закона, като посочва изрично, че под това понятие визира всички лица под 18 -годишна възраст, които са извършили неправомерни деяния. В тази връзка е направен кратък преглед на настоящата нормативна уредба.*

***Ключови думи:** детско правосъдие, модел, конфликт със закона, наказание, задържане*

THE MODEL OF CHILDREN'S JUSTICE IN THE REPUBLIC OF BULGARIA

Adelina Hadzhiyska

PhD, assistant in criminal procedure at the University of National and World Economy and Varna Free University

***Summary:** This article aims to examine juvenile justice in the Republic of Bulgaria. Two models are conditionally distinguished, analyzing the regulatory framework in our country. One covers children who, for various reasons, are involved in court cases, which is why the legislator provides rules with a view to guaranteeing*

the best interests of children. The second model covers children in conflict with the law, explicitly stating that under this concept it refers to all persons under the age of 18 who have committed illegal acts. In this regard, a brief overview of the current legislation has been made.

Key words: *juvenile justice, model, conflict with the law, punishment, detention*

I. Какво представлява понятието „детско правосъдие“ ?

Детското правосъдие в България представлява особен вид правоохранителна и правоприлагаща държавна дейност, която се изразява в правораздаване по граждански, административни и наказателни дела с участието на деца. Към детското правосъдие се включва и осъществяването на дейността от страна на органите на съдебно изпълнение, когато участва дете. То се свежда до развитие на конкретни правни процедури, правораздавателни и неправораздавателни по своя характер, с участието на деца в рамките на които съдът, прокуратурата, органите на досъдебното производство, държавните органи по съдебно изпълнение и други държавни органи извършват действия съобразно предоставените им законови правомощия.

Участието на деца в конкретно съдопроизводство има различна форма. Те могат да се конституират в отделно съдопроизводство като обвиняеми, пострадали, когато са жертви на престъпно посегателство. Често децата участват като страна по граждански или административни производства или се разпитват като свидетели. По този начин те са подложени на многократни разпити, заплашителна обстановка, охранителни мерки, които не разбират и са далеч от тяхната природа. В резултат се стига до ситуации, в които децата са силно стресирани, объркани и със занижени възможности да формират адекватни

реакции и съответно да реализират правото си на защита. В подобни хипотези съществува латентна възможност за допускане на дискриминация. Поради тази причина българският модел за детско правосъдие включва особени правила, които имат за цел усъвършенстване на правораздавателните практики с участието на деца в съответствие с международните и европейските стандарти.

Според действащата нормативна уредба у нас могат да се обосноват различни системи на т. нар. „детско правосъдие”, а именно: гражданскоправна, административноправна и наказателноправна.

Към първата система могат да бъдат отнесени различни производства по предявени брачните искове, в които интересът на детето следва да бъде съблюдуван в максимална степен. Тук се причисляват дела за оспорване на произход, исковите за родителски права, издръжка, охранителните по своя характер производства по осиновяване, отказ от наследство, поставяне под запрещение и др.

Към втората система се причисляват всички административни по своя характер производства, свързани с предоставяне, респ. отказ от здравни грижи, социални помощи, образователни услуги и др.

Третата система има подчертано наказателен характер и включва производства, образувани по повод извършени общественоопасни деяния от малолетни или престъпления от непълнолетни лица.

Общото между трите групи са специфичните правила, които имат за цел да гарантират законните права и интереси на децата, участващи в тях.

В настоящото изложение условно т. нар. „детско правосъдие” ще бъде представено в две по-големи групи, според правното положение на децата, когато влизат в досег с правосъдните институции.

Първата група е на децата в контакт със закона, към която се причисляват хипотезите, при които децата се явяват пострадали, свидетели, ищци, заинтересовани страни по охранителни производства. Втората група обхваща децата в конфликт със закона и тя включва случаите, при които те имат процесуалното качество на обвиняеми и/или подсъдими. И в двата случая компетентните държавни органи са длъжни да предприемат необходимите мерки и да положат специална грижа за децата в досег с правосъдната система, за да ги защитят и спазят изискването за съблюдаване на най-добрия интерес на детето. Това законодателно разрешение е житейски обосновано, тъй като без значение дали едно дете е субект или обект в конкретно правоотношение, то винаги е в риск предвид ниската възраст, която предполага и недостатъчна психо-физична и социална зрялост. Ето защо законодателят предвижда спрямо такива лица да бъдат взети специални мерки за закрила. С основание може да се приеме, че моделът на детско правосъдие в България е съобразен с изискването, отправено към всяка демократична и правова държава, да бъде създадена правна система, която разбира и уважава правата и законните интереси на децата, отчитайки възрастовите особености и уязвимостта им за всеки конкретен случай.

II. Кои деца са в контакт със закона ?

Това са децата, които имат качеството на ищци, молители, заинтересовани страни по охранителни производства и свидетели. Според това в каква степен осъщественият контакт с правосъдни институции ще изиграе неблагоприятни последици върху психиката на детето, законодателят предвижда едни или други мерки за закрила на тези лица. Когато има риск за физическото, умственото, нравственото или социалното развитие на детето, задължително приложение намират разпоредбите на Закона за закрила на детето (ЗЗД). В посочения

нормативен акт са предвидени разпоредби относно изискването на изслушване на деца в съдебни производства, доколкото се засягат негови основни права и свободи. Известно е, че преди да бъде изслушано лицето, държавните органи трябва да осигурят необходимата информация. Последната е от съществено значение за формирането на мнението на детето, разбиране на ситуацията и евентуалните последици. Задължително съобразно европейските изисквания трябва да бъде осигурена съответната за нуждите на детето обстановка, отчитайки неговите възраст, психическо, социално положение и семейна среда. По време на изслушването присъстват социален работник, родител или настойник, както и вещо лице, ако е необходимо¹. Всяко дете има право на правна помощ, както и изрично признато и гарантирано от закона субективно право на жалба, в случай на засегнати права и законни интереси. Във всички случаи преимуществено значение има интересът на детето. Така например, в гражданските производства, по-конкретно при предявен брачен иск, съдът утвърждава с решение споразумението за развод по взаимно съгласие, само когато постигнатото съглашение между двамата бивши съпрузи и родители е в интерес на детето. В съдебната практика интересът на детето е водещ и при постановяване на привременни мерки, както и възлагане на семейно жилище след развод.

III. Кои деца са в конфликт със закона ?

Това са деца, чието поведение е противоправно, тоест не съответства на предписаните правила в закона. По-специално внимание следва да се обърне на втората система, при която детето се явява извършител на престъпление или на

¹ Съгласно Закона за закрила на детето дирекция „Социално подпомагане“ има редица правомощия в различни охранителни и съдебни производства с оглед защитата на най-добрия интерес на детето.

противообществена проява. Когато то е извършител на престъпление, спрямо него намират приложение специални правила относно индивидуализацията на наказателната отговорност на непълнолетни извършители на престъпления².

Известно е, че по силата на чл. 32, ал. 1 НК малолетните лица са наказателно неотговорни лица, като спрямо тях се налагат съответните възпитателни мерки. Когато едно лице под 14 - годишна възраст да извърши от обективна страна деяние, което изпълва признаците на предвиден престъпен състав по Наказателния кодекс, неговото поведение също се характеризира с определена степен на обществена опасност. Специфичното обаче е, че тези лица изначално за изключени от лицата, които могат да бъдат наказателно преследвани. Малолетните лица, осъществили общественоопасно деяние, у нас не могат да останат в конфликт със закона, без държавата да предприеме съответните мерки. В такива хипотези спрямо тях се налагат възпитателни мерки, предвидени в Закона за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни (ЗБППМН). Известно е, че този нормативен акт регламентира дейността по предотвратяване и борбата срещу противообществените прояви на малолетни и непълнолетни лица, както и по осигуряване на нормалното развитие и възпитание на извършителите им. Съгласно нормативните изисквания основен компетентен орган, който функционира и осъществява правосъдие е Централната комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетни и непълнолетни (ЦКБППМН), създадена към Министерски съвет. Съобразно териториалното разделение на страната се създават към общините или районите местни комисии за борба срещу

² Матеева, Юлиана. Правен режим на непълнолетни правонарушители, Сиела 2008.

противообществените прояви на малолетни и непълнолетни. Други известни структурни звена са т. нар. детски педагогически стаи (ДПС), социално-педагогическите интернати (СПИ), възпитателните училища – интернати (ВУИ), домовете за временно настаняване на малолетни и непълнолетни, както и приюти за деца без надзор. Само за пълнота на изложението следва да се посочат и следните нормативни актове, имащи отношение към тази подсистема на модела на детско правосъдие у нас, каквито са: Законът за Министерството на вътрешните работи (ЗМВР); Наказателният кодекс (НК); Наказателно-процесуалният кодекс (НПК).

По важното е, че при прегледа на посочените нормативни актове е видно, че законодателят е предвидил специални правила по отношение на малолетните и непълнолетни лица. Основание за по благоприятните правни норми по отношение на децата (*лица под 18 – годишна възраст по смисъла на международните актове и Закона за закрила на детето - бел. мои*) е именно ниската им възраст, която предполага липса на житейски опит, психо-физическа и социална зрялост, характерна за пълнолетните лица.

Така например, Законът за министерството на вътрешните работи предвижда за държавните органи задължение в случай на задържане да настаняват непълнолетните лица в специални помещения, отделно от пълнолетните (чл. 72, ал. 8 ЗМВР). Предвидени са специални правила относно оборудването на помещенията за настаняването им. Според чл. 73 от Инструкция № 8121з-78 от 24 януари 2015г. за реда за осъществяване на задържане, оборудването на помещенията за настаняване на задържани лица и реда в тях в Министерството на вътрешните работи задължително специалните помещения за задържане на непълнолетни отговарят на следните допълнителни условия:

вътрешността е с приветлив и подходящ вид, като има обособени легла, съответен инвентар (чаршафи, калъфки, одеяла, възглавници), маса, два стола, шкаф за лични вещи, сапун, кърпи; осигурено е постоянно наблюдение от страна на оперативно дежурна част - директно или чрез видеокамера; монтирани сигнални бутони за реагиране от страна на задържаните при необходимост; стъкла на прозорците, обезопасени от вътрешната страна с метална мрежа по начин, непълнолетните да не могат да ги достигат; не се допускат открити електроизточници, остри, режещи, запалителни и други предмети, които могат да застрашат живота и здравето на задържаните лица. В случай на разговори и беседи с малолетни и непълнолетни е предвидено присъствие на педагог или психолог, а при необходимост и на родител, респ. настойник³.

Особени правила са предвидени и в Наказателния кодекс (НК). В чл. 36 от Наказателния кодекс ясно е подчертано, че наказанието на непълнолетните се налага с превъзпитателна цел и подготовка за общественополезен труд. На непълнолетните извършители на престъпления се прилагат не всички, а само някои видове наказания: лишаване от свобода, обществено порицание, лишаване от право да упражнява определена професия или дейност.

Нещо повече, в определени хипотези, когато се установи, че непълнолетните лица са извършили престъпление, което не се характеризира с висока степен на обществена опасност, поради увлечение или лекомислие, прокурорът може да вземе решение да не образува наказателно производство, а когато такова е образувано, съдът може да реши непълнолетният извършител да

³ <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2136426770>

не бъде предаван на съд, ако спрямо него могат да бъдат приложени възпитателни мерки по цитирания ЗБППМН.

Също така е различен процесуалният режим на непълнолетните обвиняеми, предвиден в НПК. За разлика от пълнолетните обвиняеми, спрямо непълнолетните могат да налагат различни мерки за неотклонение, като задържането под стража се прилага в „изключителни случаи”. В глава тридесета на НПК са поместени особени правила за разглеждане на дела за престъпления, извършени от непълнолетни. Съдебното заседание протича при закрити врати, освен ако обществен интерес изисква заседанието да се води открито, като е предвиден разширен съдебен състав, както и изискване за специална подготовка спрямо разследващите органи.

IV. Заключение

Интересът на децата в действителност е водещ, когато следва да се говори за т. нар. „детско правосъдие”. През последните години значително се засили ролята на неправителствените организации в сферата на законодателните промени с цел създаване на специализирано и ефективно правосъдие за деца. Беше изработен законопроект на Закон за отклоняване от наказателно производство и налагане на възпитателни мерки на непълнолетни лица. Впоследствие същият беше качен за обсъждане на страницата за обществени консултации⁴. В него се застъпи идеята за т. нар. „отклоняване от наказателно производство” на деца в конфликт със закона. Законопроектът имаше за цел да

4

<https://www.google.com/url?sa=D&q=https://strategy.bg/FileHandler.ashx%3FfileId%3D7811&ust=1665494820000000&usg=AOvVaw3giiofeFy4EyLOdIRG7WqJ&hl=bg&source>

създаде специализиран орган, който да замени действащата Комисия за борба с противообществени прояви на малолетни и непълнолетни и да изгради нова структура със съответните териториални подразделения. Предвидена беше и специализация на компетентните органи (полицаи, разследващи органи, съдии, прокурори, адвокати и др.), както и обучителни програми за тях. Впоследствие същият не намери подкрепа в рамките на междуведомствена съгласувателната процедура, като политическите промени стопираха работата по него. Малко по-късно се направиха съответните изменения и допълнения в НПК, с които се целеше държавата да изпрати нотификация на Европейската комисия, че е транспонира Директива (ЕС) 2016/800 на Европейския парламент и на Съвета от 11 май 2016 година относно процесуалните гаранции за децата, които са заподозрени или обвиняеми в рамките на наказателното производство⁵. Последваха и първите становища от представители на юридическата общност, напълно основателни (бел.- мои), че този акт на вторично европейско законодателство не е транспониран в цялост и измененията и допълненията в НПК не отговарят на предвидените минимални стандарти, заложи в него⁶.

Няколко години по-късно вместо заключение ще изразя едно лично виждане по отношение на идеята за обособяване на детско правосъдие като съвсем ново и непознато до момента⁷. Към днешна дата състоянието на

⁵ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX%3A32016L0800>

⁶ Mitreva Petya. The influence of European Union Criminal Laws over national criminal laws: Criminal law. Criminal justice, law enforcement and corrections. Legal traditions and future perspectives. Nova Science Publishers, Inc. ISBN: 978-1-53615-232-6.

⁷ Този доклад е изготвен в първоначален вариант още през 2018 г., като авторът е участвал в работната група към Министерство на правосъдието по изготвяне на законопроекта на Закона за отклоняване от наказателно производство и налагане на възпитателни мерки на непълнолетни лица. В качеството на старши експерт към МП през 2018 г., той е бил определен за отговорник и координатор на междуведомствената работна група.

българското правосъдие и участието на децата в едно или друго процесуално качество в съдебни производства е гарантирано, като се отчита най-добрият интерес на детето. И днес специализацията на магистратите в тяхната практика е факт, който понякога далеч надхвърля минималните изисквания за специализирани познания и подход към децата, посочени в Директивата. Закриването на една структура с традиции и изградени структури по места и райони, в която от години работят хора, придобили съответната специализация и професионални качества (КБППМН) и изграждането на нейно място на съвсем нов държавен апарат, не е най-целесъобразното решение. Новият държавен орган ще е изправен пред предизвикателството да разгърне местна структура съобразно принципа на децентрализация. Към момента на неговото първоначален етап на функциониране ще е необходим и човешки ресурс, който следва да притежава необходимите специализирани познания в областта на правата на децата. Не се дава отговор откъде ще се набави този кадрови потенциал? Обучен ли ще е или ще предстои обучение и колко време ще е необходимо за това? Или новосъздаденият орган ще стане правопреемник на страна по възникналите вече служебни и трудови правоотношения със служителите в ЦКБППМН? Липсата на отговор на тези въпроси, означава, че преди всичко ще са необходими бюджетни средства за изграждането на това ново и специализирано правосъдие.

Освен това зад идеята за т. нар. детско правосъдие, обособено в две системи - деца в контакт със закона и деца в конфликт със закона, се прокрадва за съжаление и лицемерието на българските институции и неправителствения сектор, които в името да наложат чужди практики на национално ниво отстъпват от най-целесъобразното разрешение на изследваната проблематика.

Застъпвам становището, че замяната на едно понятие с друго няма да доведе до разрешаване на например с детската престъпност. Назоваването на непълнолетните извършители на престъпления или малолетните извършители на противообществени прояви с понятието „деца в конфликт със закона“ не би довела до по-нисък процент на извършени от тях престъпления и/или нарушения. И по сега действащата нормативна уредба има правила, с които може да се обезпечат наложените индивидуални възпитателни мерки, както и работата с децата с цел превенция и последваща ресоциализация в обществото. Ето защо бъдещият законодател следва да търси разрешение на проблема чрез действителни превантивни мерки, за да гарантира върховенство на закона и върне доверието на обществото в българските институции.

Използвана литература:

Матеева, Юлиана. Правен режим на непълнолетни правонарушители, Сиела 2008.

Mitreva Petya. The influence of European Union Criminal Laws over national criminal laws: Criminal law. Criminal justice, law enforcement and corrections. Legal traditions and future perspectives. Nova Science Publishers, Inc. ISBN: 978-1-53615-232-6.

Инструкция № 8121з-78 от 24 януари 2015г. за реда за осъществяване на задържане, оборудването на помещенията за настаняване на задържани лица и реда в тях в Министерството на вътрешните работи, достъпна на: <https://www.lex.bg/bg/laws/ldoc/2136426770>

Директива (ЕС) 2016/800 на Европейския парламент и на Съвета от 11 май 2016 година относно процесуалните гаранции за децата, които са заподозрени или обвиняеми в рамките на наказателното производство, достъпна на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/BG/TXT/?uri=CELEX%3A32016L0800>